

Nyelv és identitásjelzés

De előbb az identitásjelzésről. Legutóbb már volt szó róla, hogy a nyelvet éppen heterogenitása teszi alkalmassá a társas jelentések kifejezésére. Hogyan?

Azt tapasztaljuk, hogy az emberek különféleképpen beszélnek, és azt feltételezzük, hogy minél hasonlóbban beszél valaki hozzám, annál közelebb állunk egymáshoz. Ennek nagyon kézenfekvő, sokszor megélt alapja van: kiskorunkban megszokjuk, hogy minél többet vagyunk valakivel, annál közelebb állunk hozzá, annál több a közös élményünk, tapasztalatunk, annál hasonlóbb az értékrendünk, a kultúránk, ennek megfelelően annál nagyobb az átfedés az idiolektusaink között. Mindezt persze nem tudatosan *értjük*, az előző mondat *megszokjuk* szava fontos: öntudatlanul rögzül ez a tapasztalati tudás. Így aztán később, ha valakit nem ismerünk ugyan, de a beszéde nem idegen, az előbbi gondolatmenetet megfordítva vonjuk le a következtetést, hogy valamilyen módon mi összetartozunk. Ez idáig tiszta sor – de miért lehet elég egyetlen szó, kifejezés, egyetlen fordulat az ítéletalkotáshoz?

A válasz ugyanaz, mint amit a már többször föltett, de eddig válasz nélkül maradt kérdésre adhatunk, arra, hogyan azonosítjuk a ködös határu nyelvváltozatokat, vagy másként fogalmazva: hogyan létezhetnek nyelvek, nyelvváltozatok és stílusváltozatok az emberek számára, ha nyelvészeti értelemben képtelenek vagyunk pontosan körülhatárolni őket? Úgy, hogy a nyelvhasználók nem nyelvészeti leírást akarnak adni a nyelvről: nem kell, hogy beszédük minden jegyben azonos legyen valaki másnak a beszédével, megelégszenek néhány, de kiemelten fontos jegy azonosságával, vagy fordított esetben ezek hiányával, eltéréseivel.

Láttuk az előző fejezetben, hogy az emberi agy működéséből következően a gondolkodás egyszerűen imádja típusokra osztani a világ lényeit, tárgyait, jelenségeit, mindent, amivel találkozik – ez rettentő hasznos tulajdonság, emlékezet, tanulás, tanítás, világértelmezés szempontjából egyaránt, bár természetesen megvannak a maga veszélyei, hiszen ugyanennek az elmeműködésnek a következménye a sztereotípiák gyártása és az előítéletesség. Tenni az ellen nem sokat tudunk, hogy állandóan fölbukkanjon – tudjuk, a hálózatos rendszerek a meglévő ismeretek alapján alapértelmezést rendelnek az új dolgokhoz –, éppen ezért jó, ha tudunk róla, hogy ilyenek vagyunk, megértjük, és a kínos következményeket mégis megpróbáljuk kiküszöbölni, de erről is később.

Az embereket is típusokra osztjuk – jogászok, reformátusok, idősebbek, nyíregyháziak, műveltek stb. –, és a típusokhoz hozzárendeljük a rájuk jellemzőnek vélt nyelvváltozatot: ha van nyakatekerten fogalmazó jogász ismerősünk, akkor könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy „a jogászok” nyakatekerten beszélnek, ha református barátunk következetesen *lelkész*-nek nevezi a papot, azt hihetjük, a reformátusok csakis úgy nevezik, és így tovább. A viszony meg is fordulhat: például ha valaki nyakatekerten beszél, hajlamosak lehetünk jogásznak gondolni, ha *lelkész*-t mond, reformátusnak. Az ilyen azonosítások persze igencsak távol állhatnak a valóságtól, de amikor kiderül a tévedés, módosíthatunk – ez a jobbik eset.

Előfordul azonban, nem is ritkán, hogy nem saját tapasztalatból, hanem hallomásból dolgozunk, azaz sztereotípiákat tanulunk el másoktól: ha azt mondják, hogy a salgótarjániak „áznak” (azaz ajakkerékítés nélkül ejtik a rövid *a*-t, mint a franciában vagy a németben) meg „óznak” (azaz ajakkerékítéssel ejtik a hosszú *á*-t, mintha a sztenderd rövid *a*-t nyújtanák meg), akkor elhisszük, és nemcsak azt fogjuk tudni magabiztosan, hogy aki PALÓC *a*-t ejt, az salgótarjáni (akkor is, ha borsodnádasi), hanem a sztenderd kiejtéssel beszélő salgótarjániakon is számonkérjük, hogy mi az, hogy nem beszélnek „tárjóniasan” („Tényleg salgótarjáni vagy? Nahát, pedig nem is beszélsz úgy!”), illetve bénázni kezdünk az általunk palócnak gondolt kiejtés imitálásával.

A sztereotípiák tehát nyelvi vonatkozásban is ugyanúgy működik, mint egyébként: ha egy csoportból valakire jellemző valamilyen tulajdonság, azt könnyen általánosítjuk, és rávetítjük a csoport valamennyi tagjára, másrészt akire jellemző ez a bizonyos tulajdonság, azt meg a csoporthoz soroljuk. Egy-egy nyelvváltozat azonosításához elég egy-két releváns tulajdonság, nem kell minden jegynek mindig jelen lennie. Azt, hogy mi releváns jellemző, vagy sztereotípiaként tanuljuk el másoktól, vagy saját tapasztalatunk alakítja ki, ez esetben értelmezésünk akár jelentősen eltérhet másokétól. Mindez nemcsak mások nyelvváltozataira érvényes, hanem a sajátunkra is, de van egy fontos különbség: lehetséges, hogy saját változatunkat is csak egy-két jeggyel tudjuk jellemezni – például „mi ózunk, mások meg nem” –, de nem tudatosan sokkal több ismeretünk van róla, és olyankor is fölismerjük, ha a sztereotipikus jegy nem bukkan föl.

Ennek az az oka, hogy az emberek sok mindent produkálnak saját beszédükben, és ismernek föl másokéban, amiről fogalmuk sincs, mert ezek a jegyek nem tudatosulnak. Én például, ha olyan vidéken vagyok, ahol ejtik a zárt *ĕ* hangot, hajlamos vagyok szintén zártabban ejteni a megfelelő *e*-ket – természetesen nem tudatosan teszem, hanem a nyelvi környezet hívja elő. Olyannyira nem tudatosan törté-

nik, hogy sokáig én magam sem tudtam, hogy egyáltalán *tudok* folyamatos beszédben zárt *ë*-ket ejteni, ezt az említett csíkszeredai nyári egyetemi hetek alatt fedeztem föl. Pedig ha ez előhívható nálam, akkor nyilvánvalóan gyerekkorom óta ott van a nyelvhasználatomban, ahogyan ott van a palóc számos tulajdonsága, annak ellenére, hogy a közvetlen környezetemben (szüleimmal, testvéremmel) otthon, a leginformálisabb helyzetekben sem „palócosan” beszéltünk – de a rokonok, iskolatársak, szomszédok között bőven voltak, akik több vagy kevesebb palóc változatot használtak.

Ennek a nyelvi környezetnek sokat köszönhetek, és most nem arra gondolok, hogy anyanyelvként vittem magammal az iskolába a sztenderd változatot, így aztán mentesültem a kínlódástól, amit más gyerekekre ráerőltet az iskola, hanem arra, hogy gyorsan rájöttem, magyarul sokféleképpen lehet beszélni, hiszen voltak körülöttem „nagyon palócok” (például unokanővérem vizslási anyósa) és „kicsit” meg „enyhén” palócok (például a szomszéd néni, illetve a nagyanyám), attól függően, hogy mennyi palócra jellemző jegyet használtak, és hogy például milyen mértékben tért el az *a* és *á* ejtése a sztenderdtől – mert ebben is nagy különbségek vannak. Másrészt meg, szegény palóc a magyar nyelvterület legmegbélyegzettebb nyelvváltozata, érdekességeit kevesen ismerik (de ezen mindjárt változtatunk, azt hiszem, itt az ideje, hogy bosszút álljak a bugyuta sálgótárjónozásért), miközben a magyar nyelvtörténet kincsestára, tele olyan tulajdonságokkal, amelyeket más nyelvjárásokban már nem találunk meg, de egykor általánosak voltak – például gyerekkoromban még találkoztam, ha ritkán is, olyanokkal, akik a *ly*-t még valóban palatalizált („jésített”) *l*-ként ejtették, és nem *j*-nek (és nem is *l*-nek, mint néhol a Dunántúlon).

Születésemtől kezdve hallottam tehát palócot magam körül, ennek megfelelően beszélni is tudom, ráadásul gimnáziumban padtársammal azzal szórakoztattuk egymást és az osztálytársakat, hogy a szünetekben „palócul” beszéltünk. Ebbe nemcsak a sztereotipizált

jegyek (a rövid *a* ajakkerekítés nélküli, a hosszú *á* ajakkerekítéses ejtése) tartoztak bele, hanem olyan jellegzetes eltérések, mint a *gyön* ('jön'), az *l* kiesése mássalhangzó előtt, mássalhangzók elhagyása a ragok végéről (ezeket számos más nyelvjárásban is így ejtik: *vót, bót, fátóz, mié, kenyéré, Sanyiékbó megy, Maríná van, iskolába van, apámto kap-tam*); természetesen a suksükölés, szukszükölés, a „nákolás” (*innák egy kis vizet*), az *-e* kérdőszó tagadószóhoz kapcsolása (*nem-e láttad*), a más nyelvjárásokban szintén használatos hasonlító *-tól* (*ez a macska nagyobb a kutyától*); a szigorú *e*-zés (*féllett, védér, tejjél*), a dentálisok (*t, d, n*) előtti *gy* és a labiodentálisok (*f, v*) előtti *ny* depalatalizációja (*bodne, elbatta, hadd rá, kearácsonfa, lehunva*); meg aztán olyan finomságok is, mint a *meg-* igekötő hasonulása (*mëmmondtam, mëllásuk, mëccsinálta*), és a *-val/-vel* hasonulásának elmaradása (*gyerèkvel, tanárval*); az *i, ü* előtti *d, t*, valamint a *-ni* képzőben az *-n* palatalizációja (*gyió, gyinnye, Katyi, látnyi lehet*); alaktani eltérések (*ett, itt* 'evett', 'ivott' jelentésben, *enyim lányom* stb.); valamint egyes beszélésjelzők gyakori alkalmazása (*na, hát, e* – pl. rosszallásképp, megfelelő hangsúllyal: *Hát má e – kb. abban a jelentésben, hogy 'nahát, nézd már'*).

Amikor ezt a palócosdit játszottuk, én már többé-kevésbé tudtam, mi micsoda (mert abnormális nyelvészeti érdeklődésem okán addigra elolvastam egy csomó mindent róla), de Csilla, a padtársam nem, és beszélni én sem azért tudtam így, mert meg is tudtam nevezni szép kacifántos szavakkal, mikor mi történik. Nyilvánvaló: előbb van mások nyelvhasználata, abból az önkéntelenül és öntudatlanul elvonatkoztatott szabály, abból a beszéd, és legfeljebb ez után következik a szabály tudatosítása – de ez már csak néhány megszállott nyelvész heppje, sem a beszédhez, sem annak megértéséhez, sem egy-egy nyelvváltozat beazonosításához nincs rá semmi szükség.

Sztereotípiá, marker, indikátor

Éppen ezért a változóknak csak egészen kicsi hányada tartozik abba a típusba, amit **sztereotípiának** nevezünk – vigyázzunk, itt most már nyelvészeti szakkifejezésről van szó, bár jelentése nagyon közel áll a szó köznyelvi jelentéséhez. Azokat a változókat nevezzük így, amelyek létezéséről egy beszélőközösség tagjai tudnak, sőt határozott véleményt fogalmaznak meg róluk, ilyeneket, hogy „a salgótarjániak áznak meg óznak”, „aki nákol, az iskolázatlan”, „az ikes ragozás a műveltség jele”. A sztereotípiá-változók többnyire éles megoszlást mutatnak – érthetően, hiszen a beszélőközösség tagjai könnyen fölismerik, és csoporthoz rendelik őket.

A változók többsége azonban nem ilyen, a beszélőközösség tagjai nem tudnak létezésükről. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lennének alkalmasak egy-egy nyelvváltozat, stílusváltozat azonosítására, és ne hordoznának társas jelentést. Az ilyen változókat **markernek** hívják: fontos jelzőszerepük van, határozott – bár nem tudatosult – társas jelentéssel, ezért megoszlásuk jól leírható földrajzi, illetve társas rétegződést mutat, így hát alkalmasak egy-egy nyelvváltozat, stílusváltozat fölismerésére, azonosítására. Ilyen az én zárt *ë*-zésem, amiről nem is tudtam, hogy egyáltalán van, nyelvész kollégáim sem vették észre, de Vajdaságban is, Székelyföldön is „előjön”, és mindkét helyen a közelség, közeledés, szolidaritás, összetartozás jeleként szokták értékelni, minden bizonnyal úgy, hogy tudatosan nem tudják megmondani, miben más az én informális magyarországi sztenderdem és mondjuk egy budapesti vagy sátorlajújhelyi kolléga informális magyarországi sztenderdje.

Ez a zárt *ë*-zés azonban csak azoknak marker, akik anélkül, hogy tudnának róla, mégis hallják és értelmezik. Azoknak a nyelvész kollégáimnak, akik észre se veszik, nem marker, hanem indikátor – és nekem is az. Az **indikátor** olyan nyelvi változó, amely a beszélőközösség tagjai számára észrevétlen marad, ezért nem hordoz társas

jelentést, megoszlását a nyelvi környezet szabályozza, vagyis bizonyos nyelvi környezetben gyakoribb, más nyelvi környezetben ritka, vagy nem fordul elő. A nyelvi környezet természetesen nemcsak egy nyelvváltozat lehet, mint Szeredában vagy Szabadkán az ott beszélt helyi változat, hanem a szűken értelmezett kontextus is, a szóban forgó nyelvi elem előtt vagy mögött álló szó, nyelvtani szerkezet.

Az indikátorból könnyen válik marker, a markerből sztereotípiá, és majd látni fogjuk, hogy ezeknek a váltásoknak fontos szerepük van egy-egy nyelvi változás folyamatában. Most elsősorban azt vegyük észre, hogy ugyanaz a nyelvi változó lehet indikátor egyes beszélők számára, marker másoknak (mint az én zárt *ĕ-m*), lehet marker a nyelvterület egyik beszélőközösségében, sztereotípiá a másikban (az erdélyi értelmiség jórésze a suksükölést a beszédhelyzet formalitásához köti, a magyarországi értelmiség sztereotípiaként kezeli). Lehet egyszerre sztereotípiá és indikátor: a korábban már emlegetett *zavadzál* ('zavarkodik') súlyos „szlovakizmus” a szlovákiai magyarban, míg az északi országrészben azt sem tudják, hogy ez nem általánosan használt magyar szó. Sőt, lehet egy változó sztereotípiá és indikátor akár ugyanabban a beszélőközösségben is: a született salgótarjániak észre sem veszik, hogy bármi gond lenne azzal, hogy a *leceket* viszik magukkal, ha síelni mennek, a távolabbról odaköltözők viszont nemcsak észreveszik ezt az alakot, hanem valami oknál fogva egyenesen „halálosan idegesíti” őket, azaz erősen megbélyegzik. Előfordul az is, hogy egy változó két közösségben is sztereotípiá, csak éppenséggel a változatokat ellenkezően értékeli – emlékezzünk csak, ilyen az angol szóvégi, illetve mássalhangzó előtti *r* ejtése, Amerikában az számít műveltnek, aki ejti, Angliában meg az, aki nem.

Nyílt és rejtett presztízs

És itt nincs még vége a nyelvhasználat összetettségének. Mert az odáig rendben van, hogy ha valaki nem tud arról, hogy egy változat használata rosszallást vált ki, akkor gondtalanul, szabadon beszél,

ahogy szokott. Na de ha már tudja, mert ledorongolták, kinevették, megszégyenítették érte iskolában, baráti közösségben, munkahelyen, vagy akár tapintatosan szóltak neki, hogy vigyázzon, mert ha ragaszkodik megszokott formáihoz, az a híre kelhet, hát hogy ő egy tapló, akkor miért nem pusztulnak ki pár éven belül ezek az erősen megbélyegzett változatok, miért ragaszkodunk mégis hozzájuk, hogyan öröklődnek tovább generációról generációra? Miért vállaljuk a kockázatot, hogy a munkatársak előtt is átváltunk az otthoni nyelvjárásra, ha szüleinkkel, nagyszüleinkkel beszélünk? (Nem minden közösségben kockázat ez, de a magyar kultúra erősen normatív, úgyhogy itt még sajnos az, amíg a tudomány napvilága nem ragyog be minden iskola és tanárképző intézmény ablakán.)

Azért, mert nemcsak azok a változatok rendelkeznek tekintéllyel, amelyeket a nyelvtan előír, a tanár követel és a nyelvművelő favorizál, hanem azok is, amelyeket mások kinevetnek, piszkálnak, lenéznak, de egy közösség magáénak érez, amelyeket saját nyelvváltozata jellemzőinek tart. Vagyis nemcsak a társadalomban hatalmon lévők és az ő ízlésüket, akaratukat, érdekeiket képviselő intézményrendszer biztosíthat tekintélyt a nyelvhasználat bizonyos módjainak, hanem egy-egy közösség is. Az előbbit **nyílt presztízsnek** hívják, minthogy a tankönyvek és a tanárok, a médiában gyakran fölbukkanó nyelvsámánok, ahol van intézményes nyelvművelés, ott ennek képviselői expliciten is megfogalmazzák nyelvi sztereotípiáikat – az ő értelmezésükben a „helyes” nyelvhasználat szabályait –, és ezeket szentesíti az intézményrendszer hatalma is. A közösség belső, a nyíltan képviselt társadalmi elvárásokkal szemben működő normáját viszont **rejtett presztízs** védi, a közösségre jellemző változatoknak a tekintélyt ilyenkor a közösség összetartozásának ereje, a vele való azonosulás adja. Ezeket a szabályokat jóval ritkábban fogalmazzák meg nyíltan, bár előfordul azért, amikor mondjuk a hódmezővásárhelyi nagyszülők rászólnak az otthon is a sztenderddel próbálkozó gyerekekre, hogy ne mekegjen, vagy a palóc ejtést kínosan kerülő középiskolást megszólják a kazári rokonság szomszédai, hogy micsoda affekta majom lett belőle.

A rejtett presztízis – várható volt ez – annál erősebb, minél összetartóbb a közösség, minél öntudatosabb, minél szilárdabb a saját értékrendje. Hogy egy kevés dzsenderfűszert is hintsünk a nyílt és rejtett tekintély dolgaira: PETER TRUDGILL már emlegetett kutatásából nagyon korán kiderült, hogy Norwichban, ahol vizsgálódott, a nők kevesebb nyíltan megbélyegzett változatot használtak, mint a férfiak – azaz sztenderdebbek voltak –, és amikor önmagukat kellett értékelniük, saját beszédüket még sztenderdebbnek vélték, mint amilyen valójában volt. A férfiak fordítva: ők meg kevésbé sztendernek érezték saját nyelvhasználatukat, mint amit a magnószalagok rögzítettek.

Az első jelenség, hogy a nők általában sztenderdebbek, mint a férfiak, nagyon sok más vizsgálatban is megmutatkozott, ezért aztán sokáig elterjedt nézet volt a szakirodalomban, hogy a nyílt és rejtett presztízishez való viszonyulás összefügg a beszélők nemével: a férfiak „keményebbnek” akarnak mutatkozni, ezért mennek határozottabban szembe a megkövetelt társadalmi normákkal, a nők viszont szeretnének a társadalmi létrán följebb jutni, ezért hajlamosabbak arra, hogy alkalmazkodjanak a hivatalos normákhoz. Annyira gyakori volt ez a jelenség, hogy már-már kezdték általános érvényűnek tekinteni.

Igazából azonban másról van itt szó. Nem mintha az adatelemzések nem lettek volna helyesek, a nemek szerint valóban ki lehet mutatni különbségeket a sztenderd–nemsztenderd nyelvhasználatot illetően, csakhogy úgy tűnik, a nem mint társadalmi kategória ebben az esetben elfedte a különbségekért felelős (igazán kézenfekvőnek látszó) valódi okot, azt, hogy a sztenderd–nemsztenderd nyelvhasználat valószínűségét a közösségbe való beágyazottság mértéke befolyásolja.

A férfiak nem azért választják gyakrabban a rejtett tekintéllyel rendelkező közösségi normát, mert akaratosabbak, erősebbek, bátrabbak, önfejűbbek, egyszerűbbek, műveletlenebbek vagy egyeneesebbek, hanem mert a közösségben elfoglalt pozíciójuk megtartása, esetleg még jobb pozíció kivívása érdekében ez az ésszerű. A nők

sem azért sztenderdebbek, ha sztenderdebbek, mert gyávábbak, okosabbak, körmönfontabbak, alkalmazkodóbbak vagy nagyravágyóbbak (pláne szelíden normakövetőbbek), hanem mert nincsenek olyan mélyen beágyazva saját közösségükbe, mint a férfiak, ezért aztán más közösségek felé is mobilabbak. Ha a beágyazódás lehetősége számukra is fennáll, akkor a férfiakra érvényes normákhoz kezdenek alkalmazkodni, a bandákba szorosan beépülő nők vagy lányok ugyanannyi szlenget és nemsztenderd változatot használnak, mint a többi bandatag. De érvényes ez más vonatkozásban is, amikor nem a sztenderdség mértéke a fő különbség: az üzletasszonyok, vezető pozícióba kerülő nők ugyanolyan határozott tárgyalási stratégiát, egyenes vonalú témavezetést követnek, mint férfi társaik – meg is kapják érte a „férfias” bélyeget –, és jócskán csökken az empátiajelzések, a határozottságot tompító „bizonytalankodó” kérdések, az újabb és újabb témák bevezetésének száma, vagyis amit elvárnak a nőktől (és sokszor ők egymástól), ha „nőiesen” akarnak beszélni. (Ezek a jellemzők természetesen nem biológiai eltérések következményei, hanem a nőkre osztott „szelíd-szolid” társadalmi szerep jelzései, később visszatérünk rá.)

Újra az identitás

Kiindulópontunkhoz visszatérve: két okból is hasonlít tehát egymásra azoknak a beszéde, akik sok időt töltenek együtt. Az egyikről legutóbb volt szó: a nyelv neurológiai architektúrája következtében az idiolektusok folytonosan hatással vannak egymásra. Ebből viszont az a sokszor emlegetett tapasztalat származik, hogy aki hozzánk hasonlóan beszél, az közel áll hozzánk, és ha ráadásul még kedveljük, tiszteljük, szeretjük, el is fogadjuk azokat, akikkel sokat vagyunk – szerencsére legtöbbször azért magunk döntünk erről –, akkor az eleve kialakuló hasonlóságot alkalmazkodási aktusok milliói erősítik. Így aztán saját nyelvváltozatunkhoz közösségünk értékeit, szokásait, szabályait társítjuk, vagyis saját nyelvváltozatunk közösségi identitásunkat szimbolizálja.

Egy klasszikussá vált kutatásból kiderült, hogy a nyelvi különbségeket már egészen kicsi gyerekek is észlelik, és csoportokhoz kötik. Marilyn Rosenthal varázsdoboz-kutatása összesen százharminchat óvodáskorú gyerek nyelvi attitűdjeit vizsgálta: hogyan reagálnak a sztenderd és a fekete angolra. A mintából kilencven fehér gyerek (harminc-harminc három-, négy- és ötéves, minden csoportban tizenöt fiú, illetve lány) felső osztálybeli családokban élt, és magán-óvodába járt. A másik minta kényszerűségből kisebbre sikerült: ebben összesen negyvenöt fekete, állami óvodába járó gyerek került, és csak az ötéveseknél sikerült a harmincfős almintát összeállítani, csak hat három- és tíz négyéves szerepelt a vizsgálatban.

A vizsgálat a következőképpen zajlott: két egyforma kartondobozból teljesen egyforma „fejet” készítettek: mindkettőt pirosra festették, kék fület, orrot és szemöldököt ragasztottak nekik – erre azért volt szükség, hogy a rassz-sztereotípiák még véletlenül se jussanak a gyerekek eszébe, ha a dobozokra néznek. A dobozok mögé magánót rejtettek, az egyik szalagjára fekete, a másikra sztenderd angol szöveg került – két tizenhét éves fiú mondta föl őket – tartalmilag ugyanazt, de kiejtésben, nyelvtanban, beszédmódban különböztek. Ezt játszották le a gyerekeknek, majd megkérték őket, hogy válaszszanak, melyik beszélő varázsdoboztól fogadnak el szívesebben ajándékot, illetve hogy melyiknek adják az előzetesen kapott két papírlátétből az egyiket. A gyerekektől megkérdezték azt is, melyik doboz beszédét tartják kedvesebbnek, illetve jobbnak, és hogy miért éppen tőle kérik az ajándékot.

Az eredmények igen tanulságosak voltak. A gyerekek 79 százaléka a sztenderd beszélő beszédét tartotta jobbnak, és nem volt lényeges különbség a fekete és fehér gyerekek közt – és abban sem, hogy melyik dobozban lehet jobb ajándék, 73 százalék szerint a sztenderd beszélőnél. Azaz: a sztenderd beszédhez egyértelműen a „helyes” beszéd és az ezzel járó magasabb presztízs társult. Ezzel összhangban

a fehér gyerekek 58 százaléka, a fekete gyerekek 63 százaléka válaszolta, hogy szerinte a fekete angolt beszélő doboznak van nagyobb szüksége az ő ajándékára.

Megmutatkozott ugyanakkor a rejtett presztízs és a szolidaritás ereje is: a fehér gyerekek 72 százalékanak tetszett jobban a sztenderdet beszélő doboz, és 76 százalékuk kérte tőle az ajándékot – a fekete gyerekeknek viszont mindössze 54 százaléka találta szimpatikusabbnak a sztenderd varázsdobozt, és ugyanennyien kérték tőle az ajándékot. Érdekes különbségek mutatkoztak a nemek között is. A fehér gyerekek közül a lányok erőteljesebben preferálták a sztenderd beszélőt, a fekete gyerekek közül viszont éppen a fekete beszélővel mutattak több szimpátiát – vagy mert érzékenyebbek voltak a nyelvi különbségekre, vagy mert a saját csoporthoz tartozás volt náluk erősebb ebben a korban. A számokkal kifejezhető eredményekkel a gyerekek kommentárjai is összhangban voltak: volt fehér fiú, aki szerint a fekete beszélő buta, egy másik szerint viszont vagányabban beszél; volt fehér lány, aki szerint a sztenderd beszélő kedves, de a feketétől fél; volt fekete lány, aki szerint a sztenderd doboz helyesebben beszél, de ő mégis a másiktól kéri az ajándékot; volt fekete fiú, aki szerint jobban jár, ha a sztenderd doboztól kér ajándékot, egy másik viszont a fekete beszélőt nevezte a barátjának. Az óvodások tehát nemcsak meg tudták különböztetni a fekete angolt és a fehérek beszédéhez asszociált sztenderdet, hanem egyértelműen társas jelentést, sőt, expliciten megfogalmazott társadalmi sztereotípiákat is kapcsoltak hozzájuk.

Ha két nyelvi norma ütközik, és nekünk választanunk kell, akkor valójában nem két nyelvváltozat közül választunk, hanem két identitás között: sorrendet kényszerülünk állítani közöttük, hogy éppen akkor melyik értékrend, közösség a fontosabb nekünk. Amelyiket választjuk, azzal azonosulunk, azt föl vállaljuk, a másikat az adott helyzetben háttérbe szorítjuk, azt elutasítjuk, attól távolodunk. És ha ez a távolodás pillanatnyi, akkor is fájhat azoknak, akiket érint. Ezért

szólnak rá a vásárhelyi gyerekre, hogy ne mekegjen, ezért szólják meg a faluban azt, aki a gyerekkora óta ismert idős szomszédokkal „pestiesen affektál”, amikor hazlátogat: nem a nyelvváltozat a lényeg, hanem a közösség, amelyet szimbolizál. Nem a nyelvváltozatot, hanem a közösséget, az embereket tagadjuk meg, amikor nem a velük közös nyelvváltozatot választjuk. Ezért esik rosszul a szülőknél, ha tinédzser gyerekük cikinek érzi, ahogyan beszélnek, és ezért szontyolodik el a kisiskolás, amikor a tanító azt mondja neki arra, ahogyan egész családja beszél, hogy „magyarul nem így mondjuk”.

Ezért váltott KÁNYÁDI SÁNDOR saját nyelvjárására, ha öntudatlanul is, amikor barátjához és nem ismeretlenekhez szólt. És ezért beszéltem ennyit a palócról – ha mindezt nem palócul tettem is.